

ISMAEL VALLÈS*

NUCLIS TEMÀTICS PER A UNA GEOGRAFIA CRÍTICA: LES PROPOSTES DE D. R. STODDART I D. HARVEY

RESUM

L'autor introdueix el concepte de geografia crítica i comenta dues reflexions sobre la geografia. Les aportacions de D. R. Stoddart a Berkeley el 1986 i D. Harvey a Heidelberg el 2004. Llurs propostes propugnen una geografia crítica compromesa amb el coneixement i amb la solució dels problemes ambientals i socials del seu temps.

PARAULES CLAU: Geografia actual, ciència crítica, geografia crítica, David R. Stoddart, David Harvey, neoliberalisme, desenvolupament desigual.

ABSTRACT

TOPICS FOR A CRITICAL GEOGRAPHY: THE PROPOSALS OF D. R. STODDART AND D. HARVEY

The author introduces the concept of critical geography and discusses two reflections on geography. The contributions of D. R. Stoddart at Berkeley in 1986 and D. Harvey at Heidelberg in 2004. Their proposals advocate a critical geography committed with the knowledge and the solution of environmental and social problems of his time.

KEY WORDS: Current geography, critical science, critical geography, David R. Stoddart, David Harvey, Neoliberalism, uneven development.

UNA GEOGRAFIA COM A PART DE LA CIÈNCIA CRÍTICA

Alguns geògrafs en els anys 80 i 90 del segle XX constaten el fracàs de la geografia radical en la mesura en que el sistema que aquesta pretenia substituir no solament no ha caigut sinó que s'ha enfortit.

Conscients d'aquest fracàs cerquen noves propostes capaces de substituir la geografia radical per altres corrents capaços de generar un canvi del sistema per altres vies diferents de "la revolució".

* Departament de Geografia. Universitat de València.
Fecha de recepción: 15 de abril de 2012. Fecha de aceptación: 2 de octubre de 2012.

No tots accepten els postulats de la proposta postmodernista, així des de la filosofia J. Habermas, entre altres, constata que si bé la consciència política de finals del segle està esgotada, els defectes constatats en l'aplicació de la Il·lustració només es poden superar amb més il·lustració.

Postulen un coneixement teòric lliure de coercions i orientat a l'acció. Segons Habermas, i el corrent filosòfic que ell representa, **la ciència crítica pot canviar la formació social de la que forma part, és a dir, pot reformar la societat.**

La teoria crítica retorna al científic la responsabilitat de canviar la societat: és possible –dirà– l'elecció entre treballar al servei dels poderosos (“el capital explotador”) o al servei dels pobres i explotats.

La ciència pot produir així una emancipació a través de l'autoreflexió. És possible unir investigació i acció destinades a capacitar els pobres dins de les seues pròpies comunitats i a mobilitzar-los per a que empreguen una participació política generalitzada (UNWIN, T 1992)¹.

És a dir, la ciència torna a ésser considerada com un instrument fiable i útil front la desconfiança del postmodernisme i la participació política es considera un instrument més eficaç per canviar la societat que la ruptura violenta.

El diccionari de geografia humana d' Oxford ens dóna una resposta plausible sobre quines temàtiques considera com a preferents la geografia crítica:

“[La geografia crítica] se centra en l'oposició a les relacions de poder repressiu i injust: en el capitalisme, la classe, el colonialisme, la discapacitat, l'origen ètnic, el gènere, la raça i la sexualitat. Com a tal, els geògrafs crítics subratllen el paper de la dominació i la confrontació en la producció i reproducció del paisatge, el lloc i l'espai”²

Una extensió d'aquesta definició a la geografia física podria posar l'èmfasi en la defensa del medi natural com a recurs, en l'estudi de les relacions ecològiques considerades de manera inter-relacionada i holística i, si s'escau, en establir les anàlisis pertinents per a la denúncia de l'acció antròpica quan desencadena inadmissibles impactes desequilibrants en el medi natural.

En aquesta línia crítica podríem situar entre altres la geografia de D. R. Stoddart i la tercera etapa de D. Harvey i fora de la geografia però amb elements de contacte útils amb aquesta disciplina la producció del sociòleg Manuel Castells.

Tot i que centre aquest assaig en dues aportacions dels dos geògrafs suara mencionats, la geografia crítica és extensa i aportacions com les de McGuirk, P. i O'Neill, P. (2012), per exemple, ens situen el problema de la vulnerabilitat social en l'estat postestructural i la necessitat de les investigacions compromeses en la solució dels problemes socials actuals³.

¹ Unwin, T. (1992): *The Place of Geography*. Longman, London. Hi ha trad. cast. de J. García Bonafé: *El lugar de la geografía*, Madrid, Càtedra, 1995, pp. 250-251.

Veure també del mateix autor:

(2000): “A Waste of Space? Towards a Critique of the Social Production of Space” *Transactions of the Institute of British Geographers*, 25: 11–29.

² “Critical human geography” en *Oxford Dictionary of Geography*: <http://www.answers.com/topic/critical-geography#ixzz290M69moK> [Consulta: 13. 10. 2012] La traducció catalana és meua.

³ MCGUIRK, P. and O'NEILL, P. (2012), “Critical Geographies with the State: The Problem of Social Vulnerability and the Politics of Engaged Research”. *Antipode*, 44: 1374–1394.

Dues reflexions de reconeguts geògrafs en relació a la geografia

Les aportacions teòriques de geògrafs de prestigi en llur disciplina ens aprofiten per a senyalar dreceres útils al conjunt dels geògrafs. Dues aportacions teòriques en sengles conferències van marcar en el seu moment línies de discussió de la geografia. La primera va ser presentada per David R. Stoddart en el *Carl O. Sauer Memorial* celebrat a la Universitat de Berkeley el 1986⁴. La segona va ser llegida per David Harvey en la *Hettner-Lecture 2004* a la Universitat de Heidelberg⁵.

Amb l'excusa de recordar les aportacions dels geògrafs C. O. Sauer i A. Hettner, els geògrafs actuals reflexionen i donen el seu parer sobre la ciència geogràfica.

LA PROPOSTA TEMÀTICA INTEGRADORA DE DAVID R. STODDART (1986)

En les dècades finals del segle XX, la geografia, després d'haver assolit durant el segle l'estatus de ciència situada de ple en el sistema educatiu, des de les universitats a les escoles primàries, ha superat els canvis de paradigma metodològic que havien sacsejat la disciplina, a l'igual que al conjunt de les ciències socials.

La geografia havia assumit el mètode quantitatiu primer, la ciència radical després i la ciència crítica a les acaballes del segle XX i principi de l'actual.

Qualsevol mètode capaç de llegir i interpretar correctament la realitat és un mètode considerat vàlid. És això el que representa la figura 1.

Stoddart, quan defensà la seua conferència, havia destacat en treballs de biogeografia i història de la geografia. En la seua intervenció repassa l'evolució històrica de la geografia i l'èxit de la seua introducció en el conjunt del sistema educatiu europeu i americà, però destaca el pessimisme dels geògrafs contemporanis seus sobre la disciplina, a bona part dels quals veu sumits en la desorientació en lloc de situar-se en el que considera un justificat orgull:

*"La paradoxa és la següent: en lloc d'assolir la cresta de l'ona, de celebrar el segle transcorregut, de construir sobre allò aconseguit, trobe a molts dels nostres col·legues abatuts, apesaratats, desil·lusionats, quasi literalment desesperançats, no només sobre la geografia com és avui dia, sinó com haurà d'ésser en el futur"*⁶

Stoddart assenyala clarament la causa del pessimisme. Els geògrafs no saben identificar correctament la funció de la geografia. Els excessos d'especialització, sense saber connectar *la Terra i la Vida*⁷ que serien la base ineludible del treball geogràfic. No saber

⁴ STODDART, D. R. (1986): *To Claim the High Ground: Geography For the End of the Century* http://grad.berkeley.edu/lectures/list_series.php?serieslookup=Sauer [Consulta: 2. 4. 2012]

Aquesta conferència es va publicar el 1987 a *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS, 12. Hi ha traducció castellana de Gómez Mendoza, J.: "Altas miras para una geografía de final de siglo" en *El pensamiento geográfico. Estudio interpretativo y antología de textos*. 2ª Ed. Alianza, Madrid, 1988, pp. 531-545.

⁵ HARVEY, D. (2004): *Neo-liberalism and the restoration of class power* i *Notes towards a theory of uneven geographical development*. http://www2.geog.uni-heidelberg.de/archiv/hettner/harvey04_en.htm [Consulta: 2. 4. 2012] Aquestes dues conferències es van editar el 2005 amb el títol: *Spaces of Neo-liberalization*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart. He usat l'edició de 2006, *Spaces of Global Capitalism. Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Verso, London, NY.

⁶ STODDART, D. R. (1986): p. 533. (La traducció catalana de la cita i el subratllat són meus).

⁷ *Die Erde und das Leben* (La Terra i la vida) fou el títol d'una reputada obra del geògraf F. Ratzel. Posteriorment un títol similar fou usat per C. O. Sauer en anglès.

TENDÈNCIES ACTUALS REALISTA; POSTMODERNA I CRÍTICA EN GEOGRAFIA

Jean Brunhes autour du monde, Boulogne,
Musée Albert Kahn: 1993, p. 332.

226 Lassée de ses querelles et des ses
modes, c'est maintenant la Géographie
que entraîne ses raviseur vers la
rive de la "réalité géographique",
abandonnant "Qualifactus" et "Karl"
à leur désespoir.

Dessin anonyme paru dans: Gould Peter,
The Geographer at work, London,
Routledge, 1989, p. 344

Un gràfic de Johnston relaciona l'evolució de l'economia amb el de la geografia.

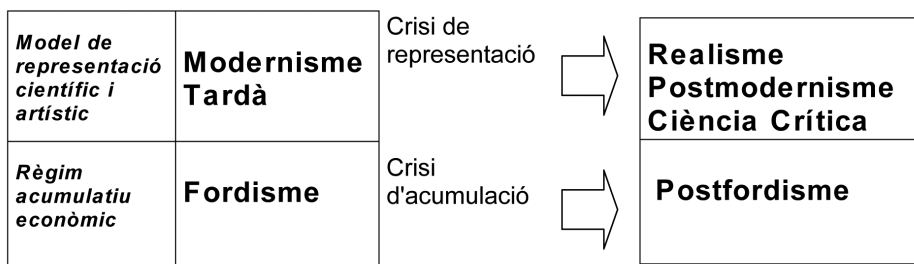

Fig. 1 Dibuix anònim publicat el 1989 i reproduït de la publicació del Museu Albert Kahn: Jean Brunhes autour du monde, Boulogne, 1993, p. 332.

La Geografia intenta aproximar-se a la realitat elegint entre les diferents metodologies disponibles. S'hi representen el mètode qualitatiu, quantitatiu, radical i marxista.

A la part inferior de la figura l'esquema reproduceix un gràfic basat en Johnston (modificat) situant la ciència i l'art actuals en relació al sistema econòmic.

resoldre positivament aquesta relació és la causa de la pèrdua de confiança en la pròpia disciplina. Senyala un doble perill per a la geografia:

"La geografia física fora d'una trama general perd la seua coherència (...) esdevenim especialistes en edafologia, en geomorfologia, en biogeografia més orientats devers les disciplines afins que a un nucli comú (...) La geografia humana entesa com a ciència exclusivament

social perd la seua identitat –ha de competir amb la sociologia, amb l'economia, amb l'antropologia– Però a favor seu, no en el nostre”⁸

En la seua argumentació destaca l'aportació dels geògrafs de l'etapa fundacional de la geografia començant per Johann i Georg Forster i continuant per Humboldt, Ritter, Ratzel, Ritchthofen o Hettner a més de mencionar a Sauer a Vidal i a Hartshorne.

Una solució a les desil·lusions de tants geògrafs i als efectes desestructuradors d'especialitzacions mancades de referències de conjunt, rau, en opinió d' Stoddart, en saber identificar els problemes geogràfics producte de la relació dels humans amb el medi:

“problemes que no són de geomorfologia, o d'història, o d'economia, o de sociologia, sinó problemes que són geogràfics”.

I proposa també la utilització de la capacitat de treball dels geògrafs per a alleujar i resoldre els problemes que estudien, en el que podem considerar una aproximació a una geografia compromesa i solidària.

La crítica del geògraf britànic a molts dels seus col·legues és explícita i se situa en un doble vessant. D'una banda considera innecessaris alguns treballs poc fonamentats i banals:

“tinc molt poca paciència amb els que s'autodenominen geògrafs i ignoren aquest reptes [es refereix a l'explicació de la relació dels humans amb la natura]. No puc considerar seriosament aquells que promouen com a temes dignes d'investigació qüestions com la influència geogràfica en el cinema canadenc o la distribució dels establiments de menjars ràpids a Tel-Aviv”⁹

D'altra banda considera erroni aplicar models basat en la realitat urbana del món occidental a d'altres realitats:

“Molts d'aquests estudis es redueixen als estrets horitzons de les àrees i situacions urbanes i industrials anglo-americanes, on potser els resulte més fàcil als autors el convenciment que el món físic no existeix. Els geògrafs s'han oblidat –i resulta extraordinari haver de dir-ho– que algunes parts de la terra són altes i altres baixes; que algunes són desèrtiques, altres boscoses, altres herbàcies, o estan cobertes de gel”¹⁰

Com a mostra d'una geografia equilibrada entre els factors físics i humans i útil en el panorama de les ciències de la terra i de les ciències socials, Stoddart aplica la seua proposta a l'estudi de la geografia de Bangladesh, on integra els mètodes de quantificació, on assenyala les causes humanes de l'augment dels problemes ambientals, centrant el seu estudi en les causes i els efectes de les inundacions de la zona i on critica el mimetisme erroni d'aplicar mecànicament les solucions vàlides en altres medis físics i humans, com el dels Països Baixos, a aquesta àrea.

⁸ Ibídem, p. 537

⁹ Ibídem, p. 543.

¹⁰ Ibídem, p. 538

ELS IMPACTES SOCIALS DEL NEOLIBERALISME I UNA TEORIA SOBRE EL DESENVOLUPAMENT DESIGUAL
SEGONS DAVID HARVEY (2004)

Harvey defensà dues conferències en les sessions de la *Hettner-Lecture 2004* a la Universitat de Heidelberg. Dedicà la primera de les dues conferències en honor d'Alfred Hettner a explicar la irrupció del neoliberalisme i els seus impactes socials a escala global.

La segona conferència de Harvey¹¹ va incloure específicament la temàtica del desenvolupament desigual que tornava a tractar, des d'un angle diferent, en una publicació posterior (2005b) amb un capítol titulat també *Desenvolupaments geogràfics desiguals*¹².

La doble aportació de Harvey en aquesta conferència és molt més extensa que l'anteriorment comentada de Stoddart. Totes dues conferències es van publicar el 2005. La conferència amb el títol "*Neo-liberalism and the restoration of class power*" ha estat posteriorment ampliada en una altra publicació amb el títol, en la traducció castellana, de *Breve historia del neoliberalismo* (veure nota 11). En ambdós textos posa de manifest la consolidació exultant del neoliberalisme considerat com a "restauració del poder de la classe dominant" És, de fet, una aportació fonamentalment d'història de la recent etapa del capitalisme global narrat a través de les polítiques i de les connexes economies practicades en l'etapa que ha precedit la crisi, encara inconclusa, de 2009. La crisi en curs a hores d'ara, s'entén clarament amb les bases que explica de manera extensa i documentada en el llibre sobre neoliberalisme publicat el 2005. Occident i orient, economia i guerres imperialistes com la de l'Irak s'expliquen de manera plausible pel geògraf britànic en les pàgines ara comentades. El geògraf es comporta ben bé com un historiador contemporani, contradient així en part la seua pròpia afirmació de l'etapa quantitativa en la que afirmava que la geografia s'ocupava dels fets actuals sense dedicar-se a esbrinar etapes anteriors¹³.

Harvey justifica la seua aportació tot destacant el punt d'inflexió que suposaren els canvis internacionals iniciats a finals de la dècada dels anys 70 en les societats dirigides per Den Xiaoping a la Xina, Reagan als EUA i Thatcher a la Gran Bretanya.

La conferència sobre el neoliberalisme i els llibres posteriors pretenen omplir el buit explicatiu i interpretatiu del neoliberalisme "*amb un relat polític-econòmic sobre el seu origen i la seua incidència*":

*"Tenim moltes anàlisis generals sobre les transformacions globals i els seus efectes però ens manca –i aquest llibre pretén omplir aquest buit– un relat polític-econòmic de l'origen del neoliberalisme i de com ha proliferat de manera generalitzada a escala mundial."*¹⁴

Un capítol sencer dedicat a l'Estat neoliberal explica com el neoliberalisme es comporta de forma contradictòria constrenyent i atacant la protecció social pròpia de l'estat del benestar mentre pretén defensar les llibertats individuals. Defensa a ultrança el lliure mercat i l'abolició de barreres comercials però és incapaç de controlar les tendèn-

¹¹ HARVEY, D. (2005): "Notes towards a theory of uneven geographical development" in *Spaces of Global Capitalism*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.

¹² _____ (2005b): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford Univ. Press. Hi ha traducció castellana de Varela Marcos, A.: "Desarrollos geográficos desiguales" en *Breve historia del liberalismo*, Akal, Madrid, 2007, pp. 97-130

¹³ Sobre l'aportació de David Harvey a la geografia contemporània es pot consultar entre altres Vallés i Sanchis, I. (2008): "De la ciència radical a la ciència crítica: una aproximació des de la geografia humana de David Harvey" *Saitabi*, núm.58, 2008, pp.481-489.

¹⁴ HARVEY, D. (2005b): *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford Univ. Press. Hi ha traducció castellana de Varela Marcos, A.: *Breve historia del liberalismo*, Akal, Madrid, 2007. p. 8 (La traducció catalana de la cita i el subratllat són meus).

cies monopolistes. Es declara partidari de la democràcia que es pretén imposar a escala global, però a l'ensem introdueix en la pràctica la sospita sobre el sistema democràtic i s'inclina a favor de formes de govern basades en les elits i els experts¹⁵.

*"En cas de conflicte l'Estat neoliberal afavorirà de manera invariable la integritat del sistema financer i la solvència de les institucions financeres sobre el benestar de la població o la qualitat mediambiental"*¹⁶

Destaca Harvey, a més, la utilització que es fa de la tecnologia a l'Estat neoliberal:

*"Hi ha una connexió interna entre el dinamisme tecnològic, inestabilitat, dissolució de vincles socials de solidaritat, degradació mediambiental, desindustrialització, canvis accelerats en les relacions espàcio-temporals, bombolles especulatives i La tendència general a la creació de crisis al sí del capitalisme"*¹⁷

Connecta el neoliberalisme amb el moviment dels *neocons* als EUA. L'aportació dels neoconservadors permetia al neoliberalisme desfer-se del vel d'antiautoritarisme que mantenien teòricament ja que introduïen amb claredat la preocupació per l'ordre d'una banda i per la moral de l'altra. Sobre la idea de moral que els *neocons* mantenen, Harvey, citant altres fonts, especifica els seus continguts:

*"Les valors morals es concentraren en el nacionalisme cultural, la superioritat moral, el cristianisme (d'un determinat tipus evangèlic), les valors familiars en relació a qüestions com el dret a la vida i en l'antagonisme respecte als nous moviments socials, com el femanisme, els drets dels homosexuals, l'acció afirmativa o l'ecologisme"*¹⁸

El relat sobre el neoliberalisme d'aquest geògraf inclou un apartat específic als *Desenvolupaments geogràfics desiguals* i un altre dedicat a les característiques específiques del neoliberalisme aplicat a la Xina.

La preocupació de l'autor sobre la necessitat que el discurs científic es comprometia de manera clara en la solució dels problemes que analitza es posa de manifest des de l'inici:

*"D'altra banda, abordar aquesta història [del neoliberalisme] des d'una perspectiva crítica aprofita per a proposar un marc per a identificar i construir acords polítics i econòmics alternatius"*¹⁹

La preocupació per afavorir alternatives està present en tot el llibre i de manera específica en els dos capítols finals: *El neoliberalisme a judici* i *L'horitzó de la llibertat*.

El judici del neoliberalisme comença per la constatació del fracàs comparatiu de les taxes de creixement de l'economia mundial d'aquesta etapa comparades amb les taxes dels períodes anteriors i en la comparació dels resultats econòmics de la Gran Bretanya, clar exemple neoliberal, pitjors que els aconseguits a Suècia amb la socialdemocràcia.

¹⁵ D'acord amb aquesta preferència podem entendre la formació dels governs grec i italià el 2012, presidits per tècnics més que polítics.

¹⁶ *Ibidem*, p. 80.

¹⁷ *Ibidem*, p. 78.

¹⁸ *Ibidem*, p. 94.

¹⁹ *Ibidem*, p. 6.

El domini propagandístic del neoliberalisme en els mitjans de comunicació dominats pel capital propagava la fal·làcia que els fracassos econòmics s'havien de corregir amb reformes neoliberals i els problemes socials generats eren culpa de les regions o dels sectors socials afectats:

“L'increment de les desigualtats socials dins d'un territori era interpretat com a quelcom necessari per estimular el risc i la innovació empresarials que propiciaven el poder competitiu i impulsaven el creixement (...) els problemes concrets es generen per la manca de força competitiva o per fracassos personals, culturals i polítics . En un món darwinianà neoliberal, segons aquesta línia de raonament, només els més aptes sobreviuen o haurien de sobreviure”²⁰

La denúncia de l'especulació financera com a procés d'“acumulació per desposseïció” ocupa la part central del judici al neoliberalisme amb quatre punts principals: privatització i conversió en mercaderies de part de béns que formaven part del sector públics en etapes anteriors; desregulació de les finances, permetent acumulacions financeres mai vistes fins el moment; gestió i manipulació de les crisis del sistema en benefici propi i la redistribució estatal de la riquesa en benefici de les classes dominants.

És clarivident l'explicació referida a la gestió i manipulació de les crisis cícliques del sistema econòmic:

“Difusió de ‘la trampa del deute’ com a principal instrument de l'acumulació per desposseïció . La creació, la gestió i la manipulació de la crisi a escala mundial ha evolucionat vers la fina art de la redistribució deliberada de la riquesa dels països pobres cap als rics [posa l'exemple de les crisis d'Amèrica llatina i sudest asiàtic i en el 2012 podríem posar fàcilment l'exemple del sud d'Europa]”²¹

Moltes són les degradacions mediambientals que el sistema generà amb especial atenció a la destrucció dels boscos, a la contaminació i al canvi climàtic, les quals formen part important del judici al neoliberalisme.

Una teoria sobre el desenvolupament desigual

La constatació de les desigualtats a escala global és una disciplina clàssica dels plans d'estudis de geografia que han resolt la qüestió tot dividint el planeta entre *espais desenvolupats* i *espais subdesenvolupats* als quals s'afegia sovint l'estudi dels estadis intermedis amb l'etiqueta d'estudi dels *països en vies de desenvolupament*.

El desenvolupament desigual és una altra conseqüència clara del sistema econòmicopolític i Harvey l'inclou en la primera conferència en honor a Hettner i ocupa un lloc destacat també en la seua anàlisi sobre el neoliberalisme (Cf. la nota 9).

En la conferència esmentada Harvey proposa una primera reflexió per a bastir una teoria explicativa sobre els mecanismes del desenvolupament desigual i les seues conseqüències. La teoria que proposa en realitat te al darrere la seua llarga experiència en l'explicació del Capital de Marx. Així proposa com a nuclis bàsics per a bastir la teoria *L'Acumulació de capital en l'espai i el temps* i les *Polítiques de la lluita de classes*.

²⁰ *Ibidem*, p. 172.

²¹ *Ibidem*, p. 178.

En el seu text sobre el neoliberalisme introdueix un *Mapa mòbil de la neoliberalització* i els informes comparats de Mèxic, les crisis d'Argentina, de Corea del Sud i Suècia.

Tant en relació al neoliberalisme com en les seues referències al desenvolupament desigual introdueix al costat de la crítica d'un i altre, alternatives possibles. La conveniència de comprometre's en *la plèthora de moviments opositors existents* i/o en l'elaboració d'investigacions polítiques i teòriques capaces de fer entendre els processos i de proposar eixides viables als problemes denunciats.

CONCLUSIONES PROVISIONALS

Les dues conferències de Stoddart i Harvey tenen molts punts en comú. Totes dues, conferències, separades amb una vintena d'anys, donen per superades les crisis metodològiques i de canvi de paradigma científic que la geografia de la segona meitat del segle XX havia patit.

Stoddart reclama justament assumir el bo i el millor de les aportacions de la geografia fundacional del segle XIX i del segle XX i reclama com a nuclis temàtics o àrees d'investigació realitats territorials i socials fonamentals i la necessitat de no perdre de vista la comprensió global del territori i la societat i les seues interrelacions.

Harvey opta per proposar, en la seua aportació, l'explicació de les desigualtats del món actual i les claus polítiques que hi ha al darrere amb la configuració detallada del neoliberalisme que aplica al món global des dels anys 70 fins el 2004.

Les vastes possibilitats temàtiques de la geografia queden de manifest més en el discurs de Stoddart que en el de Harvey. Aquell assenyala la diversitat física del planeta com a base necessària per a fer geografia, aquest interpreta la diversitat des de la realitat social existent. No tanquen cap proposta temàtica excepció feta per part de Stoddart que desaconsella el que ell considera excessos d'especialitzacions excloents. Harvey practica l'anàlisi compromesa capaç d'esbrinar els excessos d'un sistema socialment injust i depredador en relació a la natura.

Amb línies argumentals diferenciades Stoddart i Harvey són exemple clar del que en el punt introductori hem establert com a característiques de la ciència crítica i específicament de la geografia crítica.

La utilitat dels seus plantejaments en les vies de treball geogràfiques tant en la investigació com en la docència és palesa i vigent. Els problemes socials i ambientals del segle XXI reclamen solucions que poden anar en la via proposada pels dos geògrafs.

Ara bé, tot i la utilitat clara i intel·ligent de les seues propostes, l'ample camp de la geografia comprèn a més moltes altres vies. Els nous geògrafs, sabedors de les etapes aconseguides per la disciplina de Humboldt ençà, sense cap dubte poden seguir la proposta pluridisciplinària d'Stoddart i/o la via de denúncia social envers el sistema que proposa Harvey i en acord o en desacord amb una geografia crítica, és obvi hauran de cercar vies i aportacions pròpies.

